

Mən hələ beş - altı il əvvəl qərara gəlmək istəyirdim ki, gəncliyimdən tanıdığım, bir təsadüf nəticəsində görüşüb söhbətləşdiyim yazıçı Çingiz Ələkbərzadə haqqında nəse yazım: hər halda iri həcmli bir əsər. Təbii ki, gündəlik qaygılar buna imkan vermədi. Ora - bura qaçıraq bir parça çörək üçün, vurnuxuruq. Xüsusilə, alimlər, elm adamları, pedaqoqlar və müəllimlər! Amma funksionerlər hey bəlağətli vədlər söyləyirlər...

Çingiz Ələkbərzadə: azadlıqsevər yazıçının zindan həyatı (Tanıdığım yazıçılar silsiləsindən)

Allahverdi Eminov

İstedadlı edib Çingiz Ələkbərzadə öz yaşadığı arasında ən görkəmli idi və yaradıcılığının ilk illərində məşhurlaşmış "Çalpaqlı" romanını qələmə almışdır. Əsərin adını o, Əli Bayramlı (Şirvan) rayonunda işləyərək belə bir ərazi adı vardı - ondan götürmüşdü. Çingiz Ələkbərzadə o illərdə - 60-cı illərdə Əli Bayramlıda çıxan "İşiq" qəzetində çalışırdı və mən də Salyanın Kerimbəyli kəndinə təyinat almışdım, yəni orta məktəbinə. "İşiq" qəzetinə müntəzəm iri həcmli məqalələr yazırdım. Baş redaktor, xeyirxah, müxtəlif şəxsiyyət Möhsün Xəlilovdu. Redaksiyaya "İlk və son məhni" adlı hekayə yollamışdım. Yolunu bir gün oraya saldım. Və gənc, zabitli Çingiz müəllimə məni təqdim etdilər. Baxdım və oxşadım: "Təzəcə nömrəsi çıxmış "Ulduz" jurnalında Həzi Aslanova həsr olunmuş "Ay bəri bax" hekayəsini oxumuşdum orada onun portreti verilmişdi. Yanılmamışdım.

- Oxumuşam, - dedi. - Bəzi qüsurları var, əl gəzdirmişəm. Növbəli nömrədə çıxar.

Xeyli söhbətdən sonra ikinim de tanıdığım bir nəfər otağa gəldi. Çingiz müəllimlə daha isti görüşdü və saatına baxdı:

- Vaxtdır. - Astadan dilləndi. - Kürün qırağındakı gəzək. Nə qədər iş olar! Yaşamaq da lazımdır, möhtərəm yazıçımız!

Və Kürün səsinə başı qarışmışdı. Balıqları da üzü Xəzərə aparırdı aldada-aldada. Bircə balıqlarla bəcaardı.

Biz üzü çaya uzanmış yemək-xanada əyləşdik...

Mən bu görüşmədən sonra hər dəfə redaksiyaya gələndə əvvəlcə Möhsün Xəlilovla əhval-türkdüm, sonra əməkdaşlarla. Çingiz müəllimlə söhbətimiz xeyli çəkirdi, çünki ədəbiyyatdan danışırıq, yeni əsərlər barədə fikrə mübadiləsi aparırıq. O illərdə Əli Bayramlıda ziyalı mühiti zəngindir, şəhər genişlənməmişdi, ikiye bölünməmişdi. Həmi bir-birini tanıyırdı. Çingiz müəllimin ətrafında qə-

lən sahiblərindən Tofiq Hüseynov, İsrail İbadov, Musa Yaqub, Əfrayim Cəfəri vardı və sağlam mübahisələr, sağlam məclislər olurdu. Elə oldu İsrail İbadovla mən Bakıya gəldik (İsrailillə bir məktəbdə işləyirdik), o, "Gənclik" nəşriyyatında işə düzəlmişdi, mən aspiranturaya qəbul olunmuşdum. Arabir görüşürdük.

Mən bu epizodları xatırladım. Çingiz müəllimlə yaxın dost, sırdaş olmasam da, onun yaradıcılığını izləyirdim. Bu gün elmi məqalələrimdə yeri gələndə adını çəkir, romanlarını fərqləndirirəm. Təəssüfüm ondadır ki, daha isti münasibətlər bağlaya bilmirdim, maraqlı ədəbi söhbətləri yaddaşıma köçürürdüm. Hənsisə kitabının avtoqrafını bağışlayardı. Çox şeyi itiririk, sonra peşimanlıqla qəhririk. Və qayıtlama-yacaq Zamana heyfilsənirəm.

Çingiz Ələkbərzadə öten əsrin 60-cı illərində nəsrinə intellektual yazıçı kimi gəldi və ədəbi dünyagörüşünü təsdiqlədi. Əlbəttə, bunun bəzi səbəbləri olur və sosial mühit qabaqcadan bu keyfiyyəti hazırlayır. Bir şərtlə, istedad, savad və iddia olsun. "Üçlük" birləşəndə bədii zövq, üslub mövzunu tapır və sambalı əsər yaradır. Çüngizdə bu bədi və mənovi atribullar əzəldən vardı, amma fərqi o idi ki, gözünü açanda yazı masası, qalaqlanmış vərəqlər, tamamlanmış əlyazmalar, qalın kitablar. Atası görkəmli edib Əbülhəsən Ələkbərzadə, bir tərəfdən vələyidin, digər yandan yazıçı. Çingiz ağıl kəsəndə, orta məktəbdə oxuyanda ədəbiyyat dərslərində Əbülhəsənin hekayə və povestlərindən parçaları oxuyurdu. Maraqlı müşahidə hesab edərdim ki, belə hal xoşbəxtlik Yusif Səmədoğluna, Anara və Elçinə qismət olmuşdur və onlar ədəbiyyatımızın seçilən yazıçılarıdır. Deməli, ailə mühitinin rolunu danmağa dəyməz, gen yaddaşı aksiomdur...

Çingiz təsadüfi deyil ki, Əbül-

həsən Azərbaycan Sovet nəsrində ilk romanı "Dünya qopur" u erkən qələmi illərində görmüşdü və oxumuşdu, yaddaşına köçürmüşdü. Nəhayət, püxtələşmiş vaxtı "Dünyanın qopduğu yerdə" romanını qələmə aldı. Yazıçının qızı, istedadlı müğənni və musiqiçi Sevdə Ələkbərzadə bir müsahibəsində demişdir: "Dünyanın qopduğu yerdə" romanı babamın (Əbülhəsən - A.E.) "Dünya qopur" əsərinin davamı kimi yazılıb. Atam həmişə gördüklərini yazırdı."

Əbülhəsən güzaştisiz və təvazökar insan idi. "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru işləmişdir. Lakin "bu mənim oğlumun əsəridir" sözlərini deməmişdir. bir dəfə mərhum şair İsrail İbadov Çingizdən soruşdu, dedi ki, çap məsələsində sənin işin pis olmaz.

Çingiz gülümsədi və cavab verdi ki, kişidən (atasını nəzərdə tuturdu) əsər keçirmək mümkün məsələ deyil. Səmiimi etirafdır, bir də atasına nə ehtiyac? Püxtələşmiş əsər yerdə qalır. O illərdə ədəbi orqanlarda işləyənlər nisbətən yaşlı ədəbiyyatçılardı. Tələbkardı. Çingiz Ələkbərzadənin yaradıcılığını qiymətləndirirdilər. Xüsusilə, "Azərbaycan" jurnalı Çingiz romanlarını müntəzəm çap edirdi...

"Dünyanın qopduğu yer"i bu dərjədə oxumuşdum.

Mən yazacağım kitab barədə düşünürəm, fikrimdən çıxırmı, bu, mənim yaradıcılıq psixologiyamdır. Bəzi tanışlarıma və onun tanışlarına zəng atdım, xatirələrini yazmağımı rica etdim. Məqsədim odur ki, ədəbiyyatçılarımızın unuduğu və necə ki, real Dünyada olmayanları xatırladırlar - görkəmli yazıçı, özünəməxsus tematikası və üslubu olan Çingiz Ələkbərzadə haqqında bir monoqrafiya yadigar qoyum gələcək nəsillərə. Onsuz da məni tanıyanlar bilir ki, dünyasını dəyişən şairlər, yazıçılar haqqında monoqrafiyalar yazıram. S.Vurğun, Mir Cəlal, İsmayıl Şixli, M.Araz, M.Ya-

qub yaradıcılığının poetikasını araşdırmışam, iri həcmli əsərlərim işiq üzü görüb. Ə.Çingiz yazıçı kimi tədqiqə layiqdir, onun xarakterinə, nəsrinə, ətraf mühitinə varmağın vaxtı çatmışdır: Bir insan, ailə başçısı, dostların əhatəsində, nəsrinin realizm və romantik tərəfləri. Xüsusilə, iki sistem arasında yaşayış yazan yazıçının yaradıcılıq psixologiyası.

Çingiz Ələkbərzadə xarakterca xeyirxah, azadlığı sevən, dostları ilə sıx ünsiyyət bağlayan insandı. O, realist idi və gördüklərini qələmə alırdı, əsasən gecələr işləyirdi, musiqini sevirdi, yaxşı səsi vardı, arabir yorulanda oxuyurdu özü üçün. Görünür, qızı Sevdəyə da musiqi istedadı irsən keçmişdir.

1936-cı il təvəllüdü Çingiz Ələkbərzadə Azərbaycan ədəbiyyatında "məbhəs nəsrinin" yaradıcısı sayılır. İlk hekayəsi "Kökəlməyin sirri"dir, ilk kitabı isə "Yarpaqlar töküləndə" 1964-cü ildə nəşr

predmeti olmuşdur. Onun mövzuları fərqliydi, zəngin müşahidələri və başına gələn hadisələr, müxtəlif tipili adamlarla ünsiyyət, atasından keçən "cinsi enerji" (libido) "Zindan", "Qumarbaz", "Vulkan", "Çilpaqlı" romanlarında epik təsviri tapmışdır. Və yaradıcılığının əsas konstruktiv və haqsız vələndəşliq hüququndan məhrum olanları mənavi faciəsini göstərmişdir.

İnsan ehtiraslarının söndürülməsi idrakdan - düşüncədən kənardadır. Çingiz de Dostoyevskinin "Qubarbaz"ından heç də təsirlənmişdi. Rus yazıçısının qəhrəmanı Polina sürətli, məğrur və cəsəətli, müstəqil və həyatı vurğun qadındır, "o, hər cür həyat və ehtiras dəhşətləri törədə bilər". Çingiz "Qumarbaz"ında əsas şey oyundur, bu oyuncuları necə cəlb edir, ehtiras doğurur, məsələ heç də uduzmaqda deyil... Əsərdə əsas motivin - müasir cəmiyyətdə pulun hakimiyyəti cəmiyyətin nadir xarakterli çox az adamın qəlbindəki duyğularını ardicil surətdə birləşdirir.

Bələ bir deyim də var ki, yaxşı yazmaq üçün iztirab çəkmək lazımdır, haqiqətdir, lakin istedadlı və sağlam yazıçı "qələmi ucbatından" fərləmək, onu əbədi xəstəliyə düşürmək ancaq təəssüf doğurur. Və son dərəcə fərqli bədii düşünce tərzinə malik qələm sahibini türmə həyatını yaşamağa məhkum etmək sovet sisteminin ən alçaq qanunu idi: kimsə bu yolla vəzifəsini ya itirməsin, ya da karyeraya nail olsun!

Çingiz Ələkbərzadə qapalı və ehtiraslı təbiətə malik kişiydi, yumoru sevən, ovqatını köyləyən, mübhəm və mürəkkəb ürək sahibi olmuşdur. Stresi yaxına buraxmamışdır, amma türmə həyatı ona "parkinson" xəstəliyini bağışladı, hər şeyi unutturdu, kim olduğunu heç vaxt unutdurmadı! Həbsdən çıxanda artıq xəstəlik onda başlamışdı. - Qızı Sevdə xanım xatırlayır. - Əvvəlcə biz başa düşmürdük, elə bilirdik stressdir, illər sonra xəstəlik şiddətləndi, sklerozla çevrildi. Onda biz anladıq ki, atam elə həbsxanadan o xəstəliklə çıxmışdır. Hekimə aparmaq mümkün deyildi, imtina edirdi.

Həyatda belə xəstəliyə yoluxan çox yazıçılar olmuşdur. Əbülhəsən, onun qardaşı da skleroz olmuşlar. Çingiz Ələkbərzadə son nəfəsine qədər kişi xarakterini deyişmədi, kimlərdənsə gileyilmədi, onu tərk edən yaxın dostlarından belə "Onları qınamıram, qayğıları aman vermirdi", - deyirdi.

Çingiz şair yazdığıni heç vaxt dilinə gətirməmişdir, özünü heç vaxt "şair" adlandırmamışdır. "Türmə mənim ahımdır" kitabında xeyli şeirlərini vermişdir. Yaradıcılığında yorulmayan, nikbin yazıçı son illərdə "Mən kiməm?" adlı kitab yazmaq istəyirdi və işə başlamışdı, gümən ki, avtobiqrafik bir kitab olacaqdı. Amansız ölüm (1999) bu arzunu tamamlamağa imkan vermədi.

Çingiz Ələkbərzadənin yazıçılıq istedadını şərtləndirən bir amil də əsərlərinin kompozisiyasının mərkəz - süjet ətrafında qurmaq bacarığıdır. İnsan iztirabı barədə əsas mövzusunun müstəsna təzahürüdür. Bu insanlar - obrazlar şəxsiyyətin mənovi təbiiyyəsinin tükənməz imkanları haqqındadır, insanın cəmiyyətdə layiqli yerini tuta bilməməsinə açib göstərməmişdir. Bunu o, özünün başlıca vəzifəsi hesab edirdi. Bu, onun yüksək mənadə ədəbi formulasıydı, realizmiydi. Romanlarında insanın tükənməz daxili qüvvəsini açırdı, öz ədəbi kredoşunun mahiyyətini bu cür təsirli təsvir edirdi.